

DOLOČANJE PROSTORSKIH ENOT S SKUPNIMI LASTNOSTMI

(za načrtovanje varstva kulturne dediščine v prostoru)

Iva Mikl Curk

THE DETERMINATION
OF SPACE UNITS WITH COMMON
CHARACTERISTICS

(for the planning of the preservation of cultural patrimony within landscape areas)

The preparation and planning always comprise two levels in the preservation of cultural patrimony. The first, more extensive one is just as vitally necessary and provides the basic atmosphere, favourable to the preservation, ensures a policy within which there is room for this kind of activity. On the second level, individual interventions and measures are planned. On the first level, it is of course impossible to deal with an individual object; we must at this stage draw attention to singular space units which have many common characteristics and should therefore be dealt with together while the conservation is being planned. In order to divide Slovenia into such areas, we made use of various theoretical cognitions from different historical branches, such as history of agriculture, history of functional building of settlements in individual periods, of aesthetic accents in a landscape, and above all the knowledge originating from the so-called environmental archaeology. Thus all settlements, hamlets and more distinctive mountain farms to the edge of the narrowest territory form in which or on which they were built were taken for a "space unit".

POVZETEK

Priprava in načrtovanje v varstvu kulturne dediščine ima vselej dva nivoja. Prvi, širši, je prav tako usodno potreben in zagotavlja osnovno vzdušje, ki je varstvu naklonjeno, zagotavlja politiko, v kateri je prostor za varstvo. Na drugem pa se načrtujejo potem posamezni posegi in ukrepi. V prvem seveda ne moremo operirati s posameznim objektom, tu moramo opozarjati na posamezne prostorske enote, ki imajo mnoge skupne lastnosti, ki jih kaže zato pri načrtovanju varstva skupaj obravnavati. Da smo Slovenijo razdelili na taka območja, smo se posluževali različnih teoretičnih spoznanj iz raznih zgodovinarskih disciplin, zgodovine agrarne panoge, funkcionalne gradacije naselij v posameznih obdobjih, estetskih poudarkov v krajini in zlasti spoznanj tako imenovane arheologije okolja. Za enoto smo tako šteli vsa naselja, zaselke in izrazitejše gorske domačije do roba najožje terenske izoblike, ki so v ali na njej zgrajeni.

V skladu z Zakonom o naravni in kulturni dediščini se izvaja varstvo nepremične dediščine na dva načina: z aktom o razglasitvi in z družbenim planiranjem, v katero sodi tudi urejanje prostora. Prvo moremo zelo poenostavljeno označiti za zahtevo in obveznost, drugo pa prej za predlog, za spodbudo. Rezultat obeh procesov mora biti, kar zadeva kulturno dediščino, enak: ohranjeni in kolikor mogoče urejeni kulturni spomeniki in kulturna dediščina,

ki bogatijo življenjsko okolje in družbeno življenje. Seveda ima vsak proces več faz, vsaka faza pa svoje delovne operacije. Pri vsem je nujno potrebno tudi raziskovalno delo, da so interesi varstva pri vsakem usklajevanju podprti s čvrstimi argumenti. Usklajevanje interesov bi se moralo v načrtovanju in izvajanju varstva večkrat ponavljati ali bi moralo sploh nenehno potekati, saj varstvo zahteva od mnogih subjektov družbenega življenja tudi odpovedi in žrtve, v zameno pa daje dolgoročne koristi vsej družbeni skupnosti. Vse to, seveda, brez usklajevanja ni izvedljivo.

Priprava strokovnih osnov za načrtovanje pa tudi priprava programov za izvedbo neposrednih konservatorskih posegov (akcij) ima več ravni, vselej pa vsaj dve.¹ Na prvi, širši, ki je prav tako nujno potrebna, se določajo osnovne možnosti, osnovno vzdušje, ki varstvo sploh omogoča. Na njej je treba posvečati pozornost skupinam, območjem pa tudi dejavnostim, ki se same z varstvom naravne in kulturne dediščine ne ukvarjajo, morejo pa nanj zelo močno vplivati. Tako se je npr. treba v interesu varstva naravne in kulturne dediščine povezovati in strokovno sporazumevati z rudarstvom, kmetijstvom, gozdarstvom, energetiko itd., se usklajevati z njihovimi razvojnimi usmeritvami na območju vse republike, sicer se tudi v občini ni nadejati ustreznih rezultatov.

Cilj razumljivo oblikovati strokovne osnove za varstvo večjih, s prostorom definiranih skupin v dolgoročnem planu SR Slovenije in uporabiti kot spodbudo za razvoj ves potencial kulturne dediščine naše domovine je vodil večletna strokovna prizadevanja v Zavodu SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine pa tudi nekaj raziskovalnih etap naloge Vsebinske, materialne in topografske raziskave kulturne dediščine, ki poteka prek Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete za Raziskovalno skupnost Slovenije (PORS 10). Strokovne osnove smo morali pripravljati sočasno z zbiranjem gradiva. Izdelek je nastajal hkrati v teoriji in za prakso.

Dejstvo je, da se prostor naše republike že fizičnogeografsko deli na večje število regionalnih in subregionalnih enot. Kulturna dediščina prav tako nastopa v skupinah. Te skupine določajo poleg prostorskega, naravnega okolja tudi zgodovinska, oblikovalska, vizualna ali druga vsebinska in oblikovna logika, pa tudi istorodnost konservatorskega posega v preteklosti in isti vir ogroženosti. Take enote morajo vplivati na proces usklajevanja interesov pri planiranju in v začetnih fazah planiranja jih je treba obravnavati skupaj, kot celote. Po tem vidimo, da, ko analiziramo logične skupine, ko skušamo določiti prostorske enote posameznim skupinam kulturne dediščine, nimamo še opravka ne z oblikovanjem dokončnih razvojnih usmeritev ne z varstvenimi režimi iz Zakona o naravni in kulturni dediščini, marveč šele z informacijo, ki naj pripravi pot za izdelavo obojega.

Dela smo se lotili pomanjkljivo opremljeni: atlasa celotne kulturne dediščine pač nimamo. V mejah naših možnosti smo vendarle izdelali zametek atlasa posegov na kulturni dediščini, objavljenih v zadnjih štiridesetih letih (po krajevnih skupnostih). Ta pregled vsebuje podatek, za katero vrsto kulturne dediščine gre in za kakšno vrsto posega: raziskava snovi, tipologije, kronologije, topografija — evidenca; razglasitev ali drug akt; soglasje — pogoj; sanacija ali popravilo — začeto, končano; prezentacija — začeta, končana. Gostota takih znakov in njihov značaj sta nas vodila pri pripravi različno

senčenih območij na zemljevidu SR Slovenije v merilu 1 : 250.000.² Ko pa smo morali v letu 1987 v kratkem informacijo prevesti v večje merilo (1 : 25.000), smo morali, če smo želeli ohraniti vsaj osnovno poučnost prvega prikaza, obravnati tudi prostor, in ne zgolj posameznih lokacij. Pikčasta struktura na zemljevidu namreč ni uporabna za konfrontacije s conami energetskih objektov in komunikacij ali tudi izrabe kmetijskih zemljišč. Pri tem delu smo uporabili najprej več interpretacijskih in zgodovinskih zemljevidov slovenskega ozemlja: tako npr. tipov ljudske arhitekture, narečij, velikih gosposčin itd.³ Za določanje vsebinsko zaokroženih manjših prostorskih enot pa smo poleg teh meja, ki so seve zelo redko razpredene, morali tam, kjer nam manjkajo druge, bolj podrobno in splošno dosegljive obdelave, uporabiti izkušnje arheologije okolja.⁴ Uporabili smo logiko oblik prvinskih prostorskih struktur naselij iz predindustrijske družbe, logiko najnujnejšega in stalnega prostora zelo majhnih naselij in zaselkov, ki so se z glavnim oskrbovali sami.

Pomagala nam je logika treh vzorcev:⁵ a) železnodobnih gradišč in njihovega minimalnega prostora v gričevnatem svetu, zlasti tam, kjer jih je zelo mnogo in iz približno istega časa, b) struktura poznoantičnih pribežališč med Savo, Sotlo in Savinjo ter c) rimskodobna struktura na Dravskem in Krškem polju.

Ad a) Prvi vzorec obsega v posamezni enoti vselej več ravni naravne oblikovnosti tal, vsaj najbližje dolinsko dno pa tudi logični del celote (grobišča po pobočju in v dolini). Tako smo pri zaokrožanju naselbinskih enot v gričevnatem svetu vselej posegli po plastnicah nižje ravni in omejili celote po okoliških dolinah.

Ad b) Pri drugem vzorcu se kaže pribežališče, kultni in upravni poudarek strukture, vselej prostorsko izločeno iz ostale strukture. Čistina njegovih pobočij je funkcionalno mnogo bolj poudarjena. Zato smo podobno omejevali tudi območja, katerih središče je grad ali cerkev na vzpetini: za enoto smo šteli le teme vzpetine in njena pobočja.

Ad c) Pri tretjem vzorcu pa opažamo, da so se v zgodovini vedno znova razmejevale površine najprej po vodnih tokovih ali robovih teras. Te smeri so narekemale potek poti na najbolj ekonomičen način. Šele dalj v prostor, proč od vizualnih opor se je potem razpredla struktura zemljiških enot v bolj ali manj pravih pravokotnih likih.

Popolnoma jasno nam je, da so naši zemljevidi šele začetek razlage. Logika velikih prometnih sistemov (tudi železnic) je pri tem še deloma zanemarjena, prav tako logika oziroma »nelogičnost« velikih, enkratnih premikov (npr. smeri turških vpadov, smeri vojaških operacij med NOB itd.). Zgolj povečevali smo območja, ki se jih dotika ali jih ali jih prečka katera izmed prometnic, in sicer v smer komunikacije: savska dolina med Savo in Zidanim mostom⁶ npr. je od nekdaj pomenila velikansko oviro za tak promet in stike, ki se naravno, spontano razvijajo. Tak spontani promet se je zgostil na krajih, kjer se stranski vodni tokovi in z njim povezane doline stekajo v Savo. Stičišča obeh dolin in glavnina stranske doline so tako vselej posebna prostorska celota (tako Zagorje, Trbovlje, Hrastnik, poudarjeno Zidani most). Hkrati pa je dno savskega kanjona spet posebna celota: tam se je od pradavnine razvijal »veliki« promet, na velike razdalje, načrten, hoten. Ostanke vlečne poti in

lokacije objektov ob naravnih ovirah (rečnih brzicah, na primer) ter železniška trasa z opremo so spomeniški elementi te izrazite celote, ki je sama po sebi kulturna dediščina.

Naš izdelek naj bo torej eno izmed pojasnil. Vedenje o tem, da je velik del našega prostora poleg tega, da je gozd ali kmetijsko zemljišče ali stanovanjski fond ali druga naravna in tvarna dobrina, tudi naravna in kulturna dediščina, je, kot z grenkobo ugotavljamo,⁷ še vedno silno majhno. Prav tako je v našem javnem življenju še mnogo premalo razširjena zavest o tem, da iz povezave — naravne in umetne, grajene — iztrgani objekti mnogokrat zgube velik del svoje dokumentarne vrednosti, mnogo svojega doživljajskega, torej kulturnega naboja, da se je o njihovi usodi mnogo teže pametno odločiti. Jasno je, da se mora marsikaj podedovanega umakniti staremu, toda za pravilno odločitev je treba posebno dosti informacij in primerjav. Hkratna obravnavna nujnega »funkcionalnega« prostora posamezne skupine objektov lahko tu mnogo pomaga, četudi praksa to avtoričino osebno vero, vero strokovne službe na sploh pa tudi konservatorska načela vsak dan na prav krute načine zanikuje.

Tudi zaradi tega ali prav zaradi tega moramo že zdaj, ko smo v dokumentacijsko gradivo za strokovne osnove za planiranje vključili prvo fazo nekega izdelka, prikazati delovno metodo in njen prvi rezultat — tako strokovni kot tudi širši javnosti. Na podlagi take predstavitve bo namreč mogla strokovna javnost v nadaljevanju bolj tvorno sodelovati, širša javnost pa bo mogla prizadevanja stroke bolje razumeti. Toda če velja za kateri izdelek, potem prav gotovo velja za našega, da kdor obstane, nazaduje. Delo moramo nadaljevati, tudi v dobro zastavljenih interdisciplinarnih raziskavah.

OPOMBE

1. Prim. J. Pirkovič, *Varstvo spomenikov (VS)* 29, 1987, str. 55 ss; N. Štupar-Šumi, *VS* 23, 1981, str. 55 ss; P. Fister, *VS* 28, 1986, str. 13 ss. — 2. Dolgoročni plan SR Slovenije 1986—2000, kartografski del IV, Ur. list 1/1986, 17. 1. 1986 (Zasnova varstva naravne in kulturne dediščine ter območja za razvoj turizma; tudi I. Curk, D. Vuga, *VS* 25, 1983, 151 ss. — 3. B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, Ljubljana 1954—1974, I. V.; več avtorjev, *Zgodovina narodov Jugoslavije I—II*, 1953 do 1959; več avtorjev, *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1979; zlasti pa več avtorjev v *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, *Zgodovina agrarnih panog*, I, II, 1979—80 — 4. Teorija razčlenjena v zborniku (delo več avtorjev) A. Clarke, *Spatial archaeology*, Oxford 1977. Pri nas v praksi uporabljena zlasti pri interpretacijah na Rodiku, v blejski okolici, v razpravah B. Slapšaka in A. Pleterskega, ki so pred izidom. Prim. tudi A. Pleterski, *Arheol. vestnik* 1987. Enaki metodološki pristopi tudi J. Pirkovič, *VS* 24, 1982, 55 ss; I. Sedej, *VS* 22, 1980, 67 ss, zlasti 72; J. Curk, *Sinteza III*, 1965, 2 ss; M. Hazler-Papič, *VS* 28, 1986, 45 ss. — 5. S. Gabrovec v *Prastorija jugoslavenskih zemalja V*, Sarajevo 1987, 79 ss s citirano literaturo, tudi *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975. Tudi posamezne specifične obravnave, S. Ciglenečki, *Arheološki vestnik* 29, 1978, str. 482 ss; I. Mikl-Curk, *Godišnjak zaštite spomenika kulture* 8-9, 1985, str. 29 ss. — 6. tudi J. Curk, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 50, NV 15, 1979; I. Stopar, *Svibno*, Vodniki 114, 1982. — 7. Napisano v dneh, ko smo — kdove kolikič — razlagali vrednost in pomen Kučarja pri Podzemlju v Beli krajini, ko so v imenu lokalne samouprave in »odločitve krajanov« uničevali prazgodovinske nekropole okrog Mokronoga, ko je razumljiva in naravna želja obvarovati kar največ vaških zemljišč — mnogo prepozno za pametno ukrepanje — začela potiskati traso načrtovane ceste na Krasu v območje znanega in zavarovanega prazgodovinskega gradišča.